

POCZĄTKI PIELGRZYMEK DO RZYMU „AD LIMINA APOSTOLORUM”

Kiedy w Kościele nastał pokój, Rzym stopniowo zaczął się stawać ulubionym celem pielgrzymów miejscowych i obcych, ponieważ stanowił — obok Ziemi Świętej — miejsce, w którym dokonano się wiele zdarzeń z historii Kościoła pierwotnego. W tym nowym centrum chrześcijaństwa uwagę wiernych przyciągały zwłaszcza miejsca związane z osobami dwóch ksiąząt Apostołów, Piotra i Pawła, którzy reprezentowali sobą dwa kierunki nawróceń prowadzących na łono Kościoła: *ex gentibus i ex circumcisione*. Oprócz miejsc, w których św. Piotr i św. Paweł ponieśli śmierć męczeńską¹, tzn. Wzgórza Watykańskiego i miejsca przy *Via Ostiensis*, nazywanego *ad aquas Salvias*, szczególną czią chrześcijanie otaczali mieszkanie, więzienie Mamertyńskie i inne miejsca legendarne, związane z Apostołami. Ich panorama jeszcze się poszerzyła, gdy do Rzymu sprowadzono relikwie (jak np. łańcuchy przechowywane w Jerozolimie) i gdy ufundowano dwie wielkie bazyliki, co przyczyniło się do powstania podróży o charakterze religijnym, zwanych pielgrzymkami *ad limina Apostolorum*².

Od chwili męczeństwa obu Apostołów i złożenia ich ciał do grobowców pogańskich (na cmentarzu watykańskim, w przypadku św. Piotra, i w podziemiach przy *Via Ostiensis*, gdy chodzi o św. Pawła), chrześcijańska wspólnota w Rzymie wskazywała wiernym

¹ Odnosnie do tego zob. świadectwo Klemensa Rzymskiego, zawarte w jego *Liście do Koryntian*, w którym wspomina o ofiarach ponoszonych przez Kościół pierwotny. „Z powodu zazdrości i zawiści najwięksi i najwspanialszi z nich, prawdziwe kolumny Kościoła, zaznali wielu prześladowań i potykali się aż do śmierci” (*List do Kościoła w Koryncie*, V, 2; tekst polski w tłum. A. Świderkówny ze zbioru: *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich, Ojcowie żywi VIII*, Kraków 1985, s. 65 — przyp tłum.).

² Ze ściśle etymologicznego punktu widzenia, *limina* oznaczają progi, bądź też bramy bazyliki, w których znajdowały się groby świętych Apostołów, pozostałe po nich relikwie lub konfesje. Takie określenie pochodzi prawdopodobnie ze starożytnego zwyczaju, zgodnie z którym pielgrzymi, zanim weszli do miejsca świętego, najpierw padali na twarz i całowali jego progi. W związku z tym w średniowieczu wkładano relikwie do drzwi bazyliki, ozdabianych wizerunkami świętych, w których dopatrywano się cudotwórczej mocy. Zob. Moroni 1846, ss. 221-223.

dwa groby³. Jednym z nich był grób Piotra, utworzony pierwotnie — jak się wnioskuje na podstawie wykopalisk prowadzonych w latach czterdziestych — z anonimowej wnęki, a następnie oznaczony marmurową kapliczką, ze swoistą pergolą, z której zwisała drogocenna korona. Rangę tego miejsca podkreślono budową wielkiej bazyliki, wzniesionej na życzenie cesarza Konstantyna, którego poparcie pozwoliło na wykonanie prac w pobliżu cmentarza, co w przeciwnym przypadku byłoby rzeczą niedopuszczalną w świetle prawa rzymskiego. Tym sposobem, ze względu na kult, ołtarz nowej bazyliki znalazł się dokładnie nad grobem otaczanym czcią⁴.

Natomiast nad grobem św. Pawła wzniesiono mały pomnik, prawdopodobnie ozdobiony w sposób analogiczny do grobu św. Piotra, a nad nim zbudowano małą kaplicę (pomnik lub martyrium), do której — zgodnie ze świadectwem Euzebiusza z Cezarei — już w III wieku zdążyły pielgrzymki chrześcijan. Następnie, w epoce konstantyńskiej, wzniesiono tam bazylikę, która dość prędko okazała się zbyt mała, aby objąć napływające do niej rzesze wiernych. Taka sytuacja skłoniła cesarzy Walentyniana II, Teodozjusza i Arkadiusza do przekazania prefektowi Rzymu wiadomości, że zamierzają powiększyć bazylikę, aby wyjść naprzeciw wymogom kultu i liczby wiernych. Prace rozpoczęły się w 385 roku, a kon-

³ Euzebiusz w *Historii kościelnej* podaje, że pewien Gajusz, „żyjący za czasów Zefiryne, biskupa rzymskiego”, w swej rozprawie przeciwko Proklosowi tak pisał: „Ja zaś mogę pokazać trofea (tropaion) apostoelskie. Wstąp na wzgórze Watykanu, albo idź na drogę do Ostii, a znajdziesz tam trofea tych, którzy ten Kościół założyli” (*Historia kościelna*, II, 25, 6-7; tekst polski w tłumaczeniu A. Lisieckiego, *Historia kościelna. O męczennikach palestyńskich*, Poznań 1924, s. 88 — przyp tłum.). Tertulian (*Lekarstwo na ukłucie skorpiona*, XV, 3) wspomina tylko, że Piotr został ukrzyżowany, zaś Paweł zabity. Dopiero pisma apokryficzne podają szczegóły dotyczące sposobu, w jaki obaj Apostołowie ponieśli śmierć męczeńską: św. Piotr został ukrzyżowany głową do dołu, zaś św. Paweł ścięty mieczem. Odnośnie do pierwotnego wyglądu grobów obu Apostołów, zob. A. Prandi, *La tomba di S. Pietro nei pellegrinaggi dell'età Medievale*, w: *Pellegrinaggi e culto dei Santi in Europa fino alla I^a Crociata*, Todi 1963, s. 412-415; J. Guyon, *Roma. Emerge la città cristiana*, w: *Storia di Roma*, t. III/2, Torino 1993, s. 55.

⁴ Pozostały tylko skąpe informacje na temat oryginalnego wyglądu bazyliki konstantyńskiej. Wiemy na przykład, że łuk triumfalny nad grobem Apostoła był ozdobiony mozaiką, na której widniał Konstantyn ofiarujący Chrystusowi i Piotrowi model nowego kościoła, a także złoty napis: *Quod duce te mundus surrexit in astra triumphans — Hanc Costantinus victor tibi condidit aulam*. Bazylika zniknęła na przełomie wieku XV/XVI, kiedy to Juliusz II postanowił ją zburzyć, gdyż groziła już zawaleniem, a zbudować nową. Por. R. Valentini — G. Zucchetti, *Codice topografico della città di Roma*, t. II, Roma 1942, s. 94-95.

sekracja odbyła się za pontyfikatu papieża Syrycjusza w 390 r., chociaż budowę ukończono dopiero w 395 r. dzięki wspaniałomyślnym darowiznom Galli i Placydii. U stóp głównego ołtarza znajdowała się — jak się zdaje — płyta marmurowa, zrekonstruowana w 1838 r. po pożarze, który w 1823 r. całkowicie zniszczył bazylikę, a na niej widniał napis: *Paolo Apostolo Mart.* Uczyniono w niej trzy otwory, przez które wpuszczano do środka *brandae*, bądź też kawałki płótna, które stawały się relikwiami *ex contactu*.

Kult, a w konsekwencji także zwyczaj pielgrzymowania do miejsc apostoelskich już od czasów starożytnych istniał również na *Via Appia antica*, w miejscu zwanym *in catacumbas*, w aktualnej bazylice i przy katakumbach św. Sebastiana. W samej rzeczy bowiem martyrolog Hieronimian (dokument z pierwszej połowy V wieku) stwierdza, iż: *II calendas Iulias, Romae, Via Aurelia, natale sanctorum apostolorum Petri et Pauli: Petri in Vaticano, Pauli vero in Via Ostiensi, utrumque in catacumbis, passi sub Nerone, Basso et Tusco consulibus.* Z tego fragmentu wynika, że 29 czerwca miały miejsce potrójne obchody: czczono w nich św. Piotra na Watykanie, św. Pawła przy *Via Ostiensis* oraz obu w katakumbach (gdzie w 258 r., w czasie prześladowania za cesarza Waleriana, złożono tymczasowo ich relikwie).

Pewne zainteresowanie może też wzbudzić informacja zawarta w rękopisie z Berna (stanowiącym jeden z kodeksów Hieronimiana), który omawiając święto 29 czerwca, stwierdza, iż rzesze pielgrzymów musiały udać się w trzy różne miejsca, położone przy drogach konsularnych poza murami miejskimi: *Tantae per urbis ambitum, stipata tendum agmina: trinis celebratur viis, Festum sanctorum martyrum.* O popularności takiego święta świadczy obecność licznych graffitiów (ponad 600), które zajmują prawą ścianę pomieszczenia zwanego *triclia*, na której widnieją fragmenty jakiejś sceny typu rajskiego (widoczne są łapy jakiegoś czworonoga na tle plecionego płotu z kwiatami). Nad nią widać wyrte niepewną ręką błagalne wezwania skierowane do obu Apostołów, zawierające modlitwy za siebie, za swych bliskich i za zmarłych⁵.

Pogłębiona analiza tych graffitiów ujawniła brak monogramów chrystologicznych (często występujących w epoce konstantyńskiej),

⁵ Znajdują się tam np. *graffiti* takie, jak: *Paule Petre petite pro Erotē, rogate Petre et (Paule) in me(n) te (nos habetote); (Petre) et Paule petite et (nos habetote in (mente).* Odnośnie do tego zob. A Ferrua, *Memorie dei Ss. Pietro e Paolo nell'epigrafia*, w: *Saecularia Petri et Paoli*, Città del Vaticano 1969, ss. 138-142.

co pozwala nam sądzić, że relikwie były tam złożone jeszcze przed wybudowaniem dwóch wielkich bazylik. Fakt ten wskazuje na to, że wspólnota chrześcijańska usilnie troszczyła się o przechowanie świętych pamiątek w czasie szalejącego nad miastem prześladowania. Niektóre z wyżej wspomnianych graffitiów zawierają, poza wezwaniami, pewne dane wskazujące na to, że pielgrzymki (przychodzące nie tylko z półwyspu, ale też z Afryki) nawiedzały tamto miejsce nie tylko w dniu wzmiankowanym w martyrologium hieronimiańskim, lecz w przeciągu całego roku⁶.

W najbardziej starożytnym źródle, zwanym *Depositio Martyrum*, przekazanym przez kronikarza z 254 r., znajdujemy informację wskazującą na istnienie liturgicznego święta ku czci św. Piotra, obchodzonego 29 czerwca *in Catacumbas na Via Appia*. Dowiadujemy się tam również, że w tym samym dniu oddawano też cześć św. Pawłowi na *Via Ostiensis*, poświęcając mu istniejące już liturgiczne wspomnienie.

Odczuwana przez wiernych cześć stopniowo zmieniała się w pragnienie bycia pogrzebanym przy grobie świętego (*ad sanctos*). Fakt ten skłonił wspólnotę chrześcijańską, która nie doznawała już prześladowań, lecz wręcz przeciwnie, miała poparcie ze strony cesarza Konstantyna, do zbudowania wielkiej bazyliki cmentarnej na wzór położonego nieopodal cyrku Maksencjusza. W wyniku tego powstała wielka budowla o obszernych nawach, zwana potocznie bazyliką cyrkopodobną. Bazylika ta była bogato ozdobiona marmurami. Jej posadzkę stanowiły bardzo liczne wielopiętrowe groby, zaś do murów zewnętrznych przylegały *arcosolia* z sarkofagami. Przy okolicznych murach budowano mauzolea zamężnych osób oraz obcych wspólnot (jak np. tzw. mauzoleum Platonii należące do wspólnoty z Panonii, z grobem św. Kwiryniusza).

W centrum tej bazyliki znajdował się prawdopodobnie ołtarz, bądź też mały pomnik poświęcony pamięci obu Apostołów; możemy jednak tylko się domyślać jego obecności, gdyż archeologia nic na ten temat nie mówi. Pielgrzymi z VII wieku mówią natomiast o pomniku nagrobkowym z inskrypcją, której tekst znajduje się przekopiowany w antologii z Einsiedeln (VIII w.), a którą umieszczono przy obiekcie kultycznym. Metryczny epigraf, wykonany na życzenie papieża Damazego (366—384), podaje: *Hic habitasse prius sanctos cognoscere debes — Nomina quisque Petri pariter Paulique requies — Discipulos Oriens misit quod spontae*

⁶ Por. A. Ferrua, *Rileggendo i graffiti di S. Sebastiano*, Cività Cattolica 3 (1965) 428-437; 4 (1965) 134-141; tenże, *Memorie...*, ss. 138-142.

*fatemur — Sanguinis ob meritum Christum qui per astra secuti — Aetherios petiere sinus regnaque piorum — Roma suos potius meruit defendere cives — Haec Damasus vestras referat nova sydera laudes*⁷. Elogium Damazego daje do zrozumienia, że dość szybko wybrano Piotra i Pawła na nowych prawdziwych świętych patronów miasta. Trzeba wszakże dodać, że owe wersety Damazego stanowią aż do dzisiejszego dnia przedmiot dyskusji, gdyż nie wiadomo, jak należy interpretować pierwsze jego słowa: *hic habitasse* ze względu na czasowe przeniesienie relikwii.

Bazylikę od początku nazwano Bazyliką Apostołów, na co wskazuje najstarsza biografia papieża Hadriana I (772—795), zawarta w dziele: *Liber Pontificalis: Ecclesiam Apostolorum foris portam Appiam, miliario tertio, in loco qui appellatur Catacumbas, ubi corpus beati Sebastiani martires cum aliis quiescit, in ruinis praeventam, a novo restauravit*.

Bazylika cyrkokształtna zmieniła później nazwę i została mianowana bazyliką św. Sebastiana, którego grób znajdował się w podziemnej niszy, sąsiadującej z pomnikiem Apostołów⁸. Stało się to zapewne po definitywnym przeniesieniu relikwii Piotra i Pawła do poświęconych im bazylik. Wszakże przewodnik salzburski z VII wieku wskazuje na tymczasowe złożenie tam szczątek świętych Apostołów (na około 40 lat), zaznaczone dla pielgrzymów pragnących nawiedzić związane z nimi miejsca⁹. Pielgrzymki te do bazyliki Apostołów trwały przez cały wiek III i IV, kiedy to św. Piotr i Paweł doznawali na równi czci, zgodnie z teorią „podwójnej apostołowości”¹⁰. Od drugiej połowy IV wieku ustalili się definitywnie prymat św. Piotra, gdyż miał on znaczenie zarówno

⁷ Tenze, *Epigrammata damasiana*, Città del Vaticano 1942, ss. 139-150.

⁸ Należy zwrócić też uwagę na to, że apokryficzne dzieje św. Sebastiana powstały dopiero w wieku V. Opowiadają m.in. o tym, jak męczennik ukazał się we śnie matronie Łucji i nakazał jej poszukać jego ciała, a następnie pogrzebać je *in Catacumbas*.

⁹ „Postae pervenies Via Appia ad S. Sebastianum martyrem cuius corpus iacet in inferiore loco, et ibi sunt sepulcra apostolorum Petri et Paoli in quibus XL annorum requiescebat”.

¹⁰ W tym okresie pojawiają się często tematy ikonograficzne (na freskach i bramach miast) oraz płaskorzeźby ze scenami przedstawiającymi tak zwaną *concordia Apostolorum*. W drugiej połowie IV wieku powstają sceny oparte na apokryficznych *Dziejach św. Piotra*, np. trylogie, takie jak *ter negabis*, aresztowanie, chrzest pretorianów, bądź też *contaminatio* Mojżesza-Piotra, który wyprowadza wodę ze skały. Wszystkie te obrazy są wyraźnym znakiem popularności kultu św. Piotra. Odnośnie do tego zob. F. Bisconti, *La catechesi di Pietro. Una scena controversa*, w: *Esegesi e Catechesi dei Padri*, Roma 1993, ss. 171-179.

instytucjonalne, jak też polityczne¹¹, i w tym samym czasie powstają pielgrzymki do Stolicy Piotrowej (*Petri sedem*), tzn. do stolicy następcy św. Piotra, których celem było złożenie hołdu papieżowi zasiadającemu na Stolicy św. Piotra. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w owym czasie zbliżenie się do konfesji św. Piotra oznaczało szczególny przywilej i było dozwolone jedynie znaczącym postaciom, zaś za czasów Pelagiusza II, Hadriana I i Kaliksta II konfesji strzegły kraty, które pozwalały jedynie przyjrzeć się grobowi z daleka. Również taka sytuacja przyczyniła się do tego, że pielgrzymki do relikwii św. Piotra stały się wyrazem wierności Papieżowi i przybrały charakter składanego mu hołdu¹².

Początki pielgrzymek o takim charakterze wiążą się ze starożytnym świętem zapisanym w *Depositio Martyrum*, gdzie pod datą 22 lutego widnieje wspomnienie *Natale Petri de cathedra*. U ludów pogańskich pod tego typu określeniem rozumiano obchody o charakterze pogrzebowym, w czasie którym odbywano swego rodzaju stypy przy grobach, gdzie znajdowała się katedra (wmurowane krzesło) symbolicznie zajmowana przez zmarłego¹³. Chrześcijanie kontynuowali taką tradycję, udając się do grobu św. Piotra i uczestnicząc w celebracji liturgicznej lub w uczcie wydanej na jego cześć. Należy przy tym zaznaczyć, że wybór daty 22 lutego ma zupełnie względny charakter. 21 lutego bowiem celebrowano oficjalnie dedykację bazyliki na Watykanie, zaś sam dzień święta pokrywał się z opisanym wyżej obyczajem pogańskim.

Święto katedry św. Piotra zyskało pośród chrześcijan rzymskich wielką popularność. Pielgrzymom przybywającym masowo do Rzymu, aby złożyć hołd księżętom Apostołów, wskazywano przy tym niektóre miejsca pamiątkowe, znajdujące się na terenie miasta lub poza jego obrębem, związane często z legendami apokryficznymi. Przykładem tego jest kościół *S. Prisca*, zbudowany tam, gdzie znajdował się dom Akwili i Pryscyllii, małżonków gośczących Piotra w Rzymie. Miejsce pamiątkowe *Fasciule* wznoszące się nad grobem św. Piotra, również związane z tradycją, znajdują się w pobliżu kościoła *S. Prisca*.

¹¹ Wyrażną aluzję do prymatu Kościoła Rzymskiego zawiera scena z *Traditio legis*. Zob. F. Bisconti, dz. cyt., ss. 171-179. Św. Cyprian, nawiązując do Ef 4, 5, stwierdza: „Deus unus et Christus unus et una ecclesia et cathedra una super Petrum Domini voce fundata”. Św. Cyprian, Ep 43, 9 (CSEL 3, 594).

¹² Por. A. Prandi, dz. cyt., ss. 441-443.

¹³ Podobne przedmioty, wykonywane artystycznie, znajdują się często w katakumbach rzymskich i należy je łączyć z uczcą pogrzebową. Por. Th. Klauser, *Die Cathedra in Totenkult der heidnischen und christlichen Antike*, Münster 1927, s. 101-105; U. M. Fasola, *La regione delle cattedre nel cimitero maggiore*, Rivista di Archeologia Cristiana 37 (1961) 237-267.

siło się tam, gdzie — według podań ludowych — opadły bandaże opatrujące nogę św. Piotra, zranioną kajdanami w więzieniu Marmertyńskim. Najsłynniejszy zaś jest kościół *Quo Vadis*, stojący w miejscu, gdzie św. Piotr uciekający z Rzymu spotkał Pana, który na jego pytanie: „Dokąd idziesz, Panie?” odpowiedział: „Idę do Rzymu, aby być ukrzyżowanym po raz wtóry”. Apostoła zrozumiał tajemnicę wizji i powrócił do miasta, aby ponieść śmierć męczeńską. Wewnątrz kościółka jeszcze dziś można oglądać kamienną płytę, pochodzącą ze starożytnej *Via Appia*, na której są wyciśnięte ślady stóp. Tradycja ludowa podaje, że są to ślady stóp Chrystusa. Rozmieszczenie tych miejsc wskazuje na próbę zrekonstruowania, w oparciu o przekazy ludowe, różnych etapów z życia i działalności św. Piotra w Rzymie. Tym sposobem utworzono dla pielgrzymów obowiązkowy poniekąd szlak, który kończył się w bazylice Apostołów, na trzeciej mili drogi *Via Appia*. Jak wynika ze starożytnych planów, szlak ten istniał już w VII wieku.

Na V wiek przypada jeszcze zbudowanie ważnej świątyni, znanej dziś pod nazwą kościoła św. Piotra w Okowach, ufundowanej za pontyfikatu Sykstusa III (432—440) przez cesarzową Eudoksję, żonę Walentyniana III. Eudoksja sprowadziła z Jerozolimy do Rzymu łańcuchy, którymi — według tradycji — był tam skuty św. Piotr. Łańcuchy te, podarowane papieżowi Leonowi Wielkiemu, zostały umieszczone obok kajdan, które miał na sobie św. Piotr w czasie uwięzienia rzymskiego. Legenda głosi, że oba te łańcuchy cudownie się połączyły ze sobą tak, że utworzyły jedną całość. W aktach synodów rzymskich kościół ten figuruje jako *titulus Apostolorum* i będzie nosił takie miano przez całe średniowiecze.

Jeśli chodzi o grób i bazylikę św. Pawła, należy podkreślić, iż miejsce to stało się najważniejszym centrum kultycznym przy *Via Ostiensis*, do tego stopnia, że wpłynęło na zmianę nazwy bramy miejskiej *porta Ostiensis* na *porta S. Paolo*. Na tej samej drodze przewodniki z VII wieku wskazują na ośrodki kultu i cmentarze, na których spoczywali uczniowie Apostoła: św. Tymoteusz i św. Tekla (znana z apokryficznych *Dziejów Pawła i Tekli*)¹⁴. Inne centrum kultyczne powstało tam, gdzie św. Paweł poniósł śmierć męczeńską, w miejscu zwanym *ad aquas Salvias* (przy tej samej *Via Ostiensis*, analogicznie do pamiątek na *Via Appia*, związanych ze św. Piotrem). Miejsce to nosi też nazwę „Trzy Fontanny”, opierającą się na hagiograficznej legendzie, według której święta głowa Apostoła odbiła się od ziemi trzy razy, dając tym

¹⁴ Por. A. Amore, *I martiri di Roma*, Roma 1975, s. 212 n.

początek trzem źródłkom. Pierwsze miejsce kultu ufundowano w VII w. i powierzono mnichom pochodzącym z Cylicji, z rodzinnych stron św. Pawła. Powstała tam później świątynia Ścięcia św. Pawła, zaznaczona w przewodnikach z VII wieku. W budynku kultycznym, oprócz tego, że stały w nim zbiorniki z cudowną wodą, przechowywano kolumnę, do której był przywiązany św. Paweł w chwili męczeńskiej śmierci. Inny kościół, dedykowany Matce Bożej na Schodach Niebieskich (*S. Maria in Scala Coeli*), upamiętniał miejsce, gdzie wznosiło się starożytne więzienie, w którym św. Paweł czekał na męczeństwo. Na początku XII w. papież Innocenty II podarował cystersom centralną część zabudowań, którą konsekrowano w XIII wieku, czyniąc z niej kościół romański pod wezwaniem św. Wincentego i Anastazego.

Ufundowanie prywatnej kaplicy papieskiej *Sancta Sanctorum*, położonej w pobliżu bazyliki na Lateranie, było ważnym wydarzeniem na religijnej mapie Rzymu. Tam bowiem odbywały się niektóre uroczyste obchody liturgiczne w okresie wielkanocnym, związane ze znaczącym zbiorem relikwii, w którym szczególną rangę miały głowy obu Apostołów, przechowywane w drogocennym relikwiarzu, umieszczonym na głównym ołtarzu¹⁵. W czasie tych uroczystości papież obnosił procesyjnie otaczane czcią relikwie po całym mieście.

Po utracie Ziemi Świętej w XIII wieku, pielgrzymowanie do Rzymu stało się obowiązkiem bardziej możliwym do spełnienia przez różnych pielgrzymów Europy środkowej i zachodniej. Wierny, który wyruszał w pielgrzymkę, cieszył się w owych czasach szczególnym statusem ustanowionym przez prawo kanoniczne, które sankcjonowało jego eksterytorialność z prawnego punktu widzenia. Ci, którzy udawali się do miejsc świętych uznanych przez Stolicę Świętą, znajdowali się pod jej protekcją, rozciągającą się nawet na ich dobra. Pielgrzym miał więc ze sobą specjalny list rekomendacyjny, wystawiony przez autorytet cywilny lub religijny, gwarantujący mu protekcję i wsparcie materialne w czasie wędrówki (do którego należały: dach nad głową, ogień, chleb i woda).

Pielgrzymka do Rzymu przybrała masowy charakter z chwilą ustanowienia, na prośbę ludu, pierwszego Jubileuszu Odkupienia. Wówczas to do Rzymu — jako centrum pielgrzymek prześlągalnych — napłynęły wielkie rzesze ludzi pragnących uzyskać prze-

¹⁵ Na temat obszernego zbioru przechowywanych tam relikwii pisze J. Sumption, *Monaci, santuari, pellegrini. La religione nel Medioevo*, Roma 1981, s. 277-278.

baczenie i odpusty. W celu zabezpieczenia im schronienia i opieki, już w VI wieku zaczęto wznosić w Rzymie różne hospicja, zaś począwszy od wieku VIII ustanowiono tzw. *schole* (specjalne instytucje przeznaczone dla pielgrzymów z określonych grup narodowych), spośród których najstojniejszymi były: *Schola Francorum* (przy kościele Świętego Zbawiciela), *Schola Longobardorum* (przy kościele św. Justusa), *Schola Saxorum* (przy kościele Matki Bożej) i inne. Otwarto też tzw. *xenodochia*, szpitale położone przy kościołach rzymskich. Znaczenie tych wszystkich instytucji było tak wielkie, że pozostawiły one w miejskiej toponomastyce ślad, który przetrwał aż do naszych czasów.

Zarówno obcokrajowcy, jak też Rzymianie, przemierzali miasto od jednego krańca do drugiego, gdyż miejscami najbardziej znaczącymi były groby Apostołów: na Watykanie i przy *Via Ostiensis*. W gruncie rzeczy bowiem można było otrzymać odpust dopiero wtedy, gdy się nawiedziło bazyliki Apostołów 30 razy, jeśli chodzi o Rzymian, bądź też 15 razy — w przypadku obcokrajowców.

Do otrzymania odpustu wystarczyło udanie się do samej bazyliki, bez zbliżania się do grobu. Mówiło się przecież, że pielgrzymka jest *ad limina beati Petri Apostoli, ad ecclesiam sancti Petri, ad limina beatorum apostolorum*, a nie *ad corpus beati Petri*¹⁶. Rzesze wiernych, które zatrzymywały się z dala od grobu św. Piotra, nie uważały za rzecz konieczną dotknąć świętych relikwii. Uznawały pielgrzymkę za spełnioną z chwilą wejścia do wielkiej bazyliki.

Da się jednocześnie zauważyć zmianę charakteru pielgrzymowania, które traci aspekt ściśle pobożnościowy, a uzyskuje naturę sakramentalną, pozwalającą wiernemu — na mocy wstawiennictwa następcy św. Piotra — wejść do Królestwa Bożego. Duchowy, czy też wręcz symboliczny walor miejsc został zastąpiony potęgą relikwii, które prędko wypełniły relikwiarze kościołów rzymskich i innych. Do relikwii podążano w chwilach szczególnych potrzeb ze względu na ich moc taumatologiczną i zbawczą. Tak na przykład kiedy w 1241 r. Rzym został zagrożony przez Fryderyka II, papież Grzegorz IX, „uciekając się do pomocy Bożej, przyniósł drzewo życiodajnego Krzyża wraz z czczonymi głowami świętych Piotra i Pawła do bazyliki księcia Apostołów”.

Tym sposobem Rzym stał się dość szybko obowiązkowym celem różnych pielgrzymek do grobów świętych, gdzie na czele rzeszy prawdziwych lub domniemanych męczenników postawiono

¹⁶ Por. M. Maccarone, *Il pellegrinaggio a San Pietro e il Giubileo del 1300*, *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* 24 (1980) 363-429.

tych, którzy stali u podstaw Kościoła powszechnego. Święci Piotr i Paweł, niezależnie od ich prymatu, stali się od III wieku trwałymi przedmiotami wiary i ocalenia od wszelkich niebezpieczeństw nie tylko dla tych, którzy potrzebowali pomocy i pocieszenia, lecz dla całego ludu zjednoczonego wokół Papieża.

tłum. ks. Franciszek Mickiewicz SAC